

Varhany v kostele sv. Prokopa ve Vlkoši

Varhany jako hudební nástroj

Varhany, přezdívané „královský hudební nástroj“, můžeme považovat za prostorově nejrozměrnější a technicky nejsložitější hudební nástroj. Radíme je do kategorie **klávesových nástrojů**, neboť se na ně hraje prostřednictvím kláves – ať už jde o klávesy na varhanních manuálech (klaviaturách pro ruce), nebo na pedálu (klaviatuře pro nohy). Zvuk je u varhan tvořen chvěním vzduchového sloupce v kovových nebo dřevěných píšťalách – z tohoto pohledu patří varhany do skupiny tzv. **aerofonů**. Bohatá historie varhan sahá až do antického Říma. Od 8. století byly ve středověké Evropě varhany těsně spjaty s křesťanskou bohoslužbou. V průběhu let došlo k mohutnému rozvoji jejich technických možností i k výrazným proměnám jejich zvukového charakteru.

Vlkošské varhany a jejich zvuk

Varhany v kostele sv. Prokopa byly postaveny v roce 1978 krnovskou varhanářskou firmou **Rieger-Kloss** jako opus 3475. (Firma Rieger byla založena již v roce 1873 a patřila mezi největší varhanářské závody u nás). Jde o menší až středně velké varhany, jejichž koncepce se alespoň vzdáleně snaží přiblížit zásadám stavby varhan v době baroka, které dnes považujeme za zlatý věk varhan. To poznáme např. na jasném a lesklém zvuku varhan, který se dobře hodí např. pro varhanní hudbu J. S. Bacha.

Charakter a zvukové možnosti varhan shrneme nejnázne tzv. **rejstříkovou dispozicí**. Ta vyjmenovává jednotlivé **varhanní rejstříky**, tj. řady píšťal, které varhaník zapíná a vypíná, když chce změnit hlasitost nebo charakter varhanního zvuku.

Dispozice varhan

Pedál

1. Subbas 16'
2. Oktávbas 8'
3. Chorálbas 4'

I. Manuál

4. Principál 8'
5. Flétna trubicová 8'
6. Oktáva 4'
7. Seskvialtera 1-2x 2 $\frac{2}{3}$ '
8. Flétna zobcová 2'
9. Mixtura 4-5x 1 $\frac{1}{3}$ '

II. Manuál

10. Kryt 8'
11. Salicionál 8'
12. Flétna dutá 4'
13. Principál 2'
14. Mixtura 3x 1'

rozsah manuálových klaviatur: C – g³ (4 oktávy a 8 tónů = 56 tónů)

rozsah pedálových klaviatur: C – f¹ (2 oktávy a 6 tónů = 30 tónů)

celkem píšťal: 1068

spojky II/I, I/P, II/P

tremolo I. Man., tremolo II. Man.

U každého rejstříku v dispozici je uvedeno číslo udávající, kolik ve stopách měří nejhlubší píšťala rejstříku (tzv. **stopová výška**). Čím je číslo menší, tím je tón píšťal rejstříku vyšší a varhany více „piští“. (Číslo 8' znamená základní polohu, tj. např. na klávese c¹ hraje v tomto rejstříku píšťala s výškou tónu c¹. Číslo 4' znamená, že na stejné klávese hraje píšťala, jejíž tón je o oktávu vyšší, číslo 2' znamená o dvě oktávy vyšší tón, atd.). Rejstříky zapíná varhaník pomocí rejstříkových táhel umístěných ve hracím stole varhan nalevo od klaviatur.

I. manuál (spodní klaviatura) je tzv. hlavní stroj, disponující s nejsilnějším zvukem. Základní rejstříky Principál 8' a Oktáva 4' vytváří hutný základ varhanního zvuku a slouží např. pro doprovod zpěvu lidu při bohoslužbách. V kombinaci s Mixturou (což je rejstřík složený z několika řad vysoko znějících píšťal) vytváří tzv. pleno – pro varhany typický slavnostní, jasný a stříbřitý zvuk.

II. manuál (horní klaviatura) je hlasitostně tišší obdobou I. manuálu. Salicionál 8' je nejtíší rejstříkem varhan a používá se např. pro doprovod zpěvu žalmů sólovým zpěvákem.

Pedál obsahuje nejhlubší rejstříky pro posílení basové linky. Bez použití pedálu by i doprovod kostelní písně zněl chudě a prázdně („basa tvrdí muziku“).

Spojky uvedené v závěru dispozice jsou šlapky dole u varhanního pedálu, které zapínají mechanismus propojující vzájemně dvě klaviatury. Např. po zapnutí spojky I/P (tj. spojky I.

manuálu k pedálu) budou při stisku klávesy v pedálu hrát kromě pedálových píšťal také všechny píšťaly náležející témuž tónu v I. manuálu.

Tremolo je zvukový efekt, při kterém výška tónu píšťal jemně kolísá, jakési „varhanní vibrato“.

V kontextu doby svého vzniku a při srovnání s jinými nástroji té doby jsou vlkošské varhany po stránce zvuku nadprůměrné. Spolu s bohatou akustikou kostela vytváří jejich zvuk jedinečný zážitek pro posluchače i pro hráče. I po 40 letech slouží výborně s jen nepatrnými závadami.

Varhany zvenku

Čelní stranu varhan obrácenou do kostela, tzv. **varhanní prospekt**, tvoří několik symetricky uspořádaných řad píšťal (symetrie v rozestavení píšťalových řad zabraňuje, abychom vnímali varhanní zvuk jako vycházející z jediného místa – píšťaly sousedních tónů jsou umístěny na opačné straně píšťalové řady, čímž vzniká jakýsi „stereo efekt“). Prospekt je řešen v moderním duchu, bez zdobných prvků, které známe ze skříní historických varhan. Po obou stranách prospektu vidíme píšťalové věže tvořené vysokými dřevěnými píšťalami pedálového rejstříku Subbas 16'. Ve střední části se nacházejí cínové píšťaly rejstříku Principál 8' z I. manuálu (horní patro) a měděné píšťaly rejstříku Flétna dutá 8' z II. manuálu (dolní patro).

Varhany zevnitř

Vlkošské varhany z technického hlediska nejlépe charakterizujeme jako varhany s **mechanickou trakturou**. Znamená to, že tzv. traktura, tedy způsob propojení klávesy a píšťalového ventilu zajišťujícího ozev tónu, je realizována mechanicky, soustavou dřevěných a umělohmotných tahálek a hýbátek, kterými se pohyb přenáší od stisknuté klávesy až k píšťale. (Oproti tomu v případě tzv. pneumatické traktury, používané zejm. na konci 19. a v 1. polovině 20. století, je signál pro otevření ventilu a ozev píšťaly předáván pneumaticky – vpuštěním vzduchu do kovové trubičky, která impulz dovede až k píšťale.) Mechanická traktura (na rozdíl od pneumatické, kde ozev píšťaly nastává se zpožděním) výborně vyhovuje požadavkům na přesnou a jasnou hru.

Zapínání a vypínání rejstříků se provádí pomocí tzv. zásuvek (vlkošské varhany tedy řadíme mezi tzv. varhany se **zásuvkovou vzdušnicí**). Zásuvky jsou podlouhlé dřevěné desky s vyvrtanými dírami. Je-li rejstřík pomocí rejstříkového táhla na hracím stole zapnut, zásuvka odpovídající danému rejstříku je v takové poloze, že díry v zásuvce jsou přesně pod píšťalami, do kterých tak zezdola může proudit vzduch. Je-li rejstřík vypnut, zásuvka přivodí vzduchu do píšťaly zakrývá.

Varhany s mechanickou trakturou a zásuvkovou vzdušnicí jsou snadno udržovatelné a opravitelné. Vycházejí technicky z osvědčených tradic barokního varhanářství a díky přesné mechanické traktuře působí příznivě i na hru varhaníka.

Vnitřní uspořádání vlkošských varhan odpovídá vzhledu varhanního prospektu, kde píšťaly I. manuálu jsou umístěny v patře, zatímco píšťaly II. manuálu vespod hned nad hracím stolem. Píšťaly pedálu stojí po stranách. Táhla mechanické traktury vedou od klaviatur na hracím stole dozadu do varhanního stroje až ke hřídelové desce, odkud je jejich pohyb rozváděn do stran k jednotlivým píšťalám. Varhanní píšťaly mohou být obecně rozličných

rozměrů a konstrukce, podle toho, jaký požadujeme výsledný zvuk. Kryté píšťaly (uzavřené kloboučkem nebo zátkou) hrají jemným tónem a umožňují při zachování tónové výšky zkrátit délku píšťaly o polovinu, což se využívá pro úsporu materiálu. Dřevěné píšťaly se používají pro objemné pedálové píšťaly a pro rejstříky jemnějšího zvukového charakteru. V zadní části kůru zcela za varhanním strojem se nachází mohutný zásobníkový měch, do nějž vhání vzduch elektrický ventilátor. Z měchu vedou vzduchovody do vzdušnic, na kterých již stojí píšťaly.

Z historie varhan

- 1796 – ve vlkošském kostele byly přestavěny již existující varhany neznámého autora, informace o starší minulosti varhan zatím nemáme
- 1851 – postaveny nové varhany (Johann Neusser z Nového Jičína)
- 1913 – postaveny nové varhany (Karel Neusser z Nového Jičína)
- 1974 – opravy kostela, začíná shánění financí na nové varhany
- 3. 2. 1978 – kolaudace nových varhan Rieger-Kloss (kolaudátor Antonín Schindler z Olomouce), celk. finanční náklady na pořízení varhan dosáhly více než 500 000 Kčs
- 16. 4. 1978 – slavnostní svěcení nových varhan (světitel Mons. Josef Vrana), inaugurační koncert

Novojičínská varhanářská dílna Johanna Neussera a jeho syna Karla patří k nejvýznamnějším firmám působícím v průběhu 19. a začátku 20. století v našem regionu. Ve vesnických kostelích na Přerovsku je dodnes zachována řada jejich nástrojů.

Historie vlkošských varhan zpracována podle:

- Sehnal, J.: Barokní varhanářství na Moravě, díl 1., varhanáři. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2003 (s. 92, 96, 119).
- Sehnal, J.: Život a dílo novojičínského varhanáře Jana Neussera (1807-1878). Časopis Moravského muzea 58, 1973 (s. 185, 188, 195).
- Kronika obce Vlkoš, V. díl (SOkA Přerov), s. 70-71.
- Farní kronika ŘKF Vlkoš u Přerova (SOkA Přerov), s. 35-37, 52, 59, 123, 131, 132.

Staré Neusserovy varhany